

**МЕТОД ІНФЕРЕНЦІЙНОГО АНАЛІЗУ СЕМАНТИКИ ОБРАЗНОГО
ПРОСТОРУ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ
О'ГЕНРІ ТА ДЖ. ДЖОЙСА)**

У статті запропоновано комплексну методика аналізу семантики образного простору в світлі антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства, як методу логічного виведення якісно нового смислу через взаємодію раціонального та комунікативного аспектів його породження, шляхом залучення концептуального, стилістичного, прагма-семантичного, інтерпретаційно-текстового та інтеннт-аналізу.

Ключові слова: словесний образ, інференція, когнітивний контекст, прагматичний контекст, когнітивно-прагматична субпарадигма.

The article focuses on revealing of complex methodology analysis, based upon anthropocentric paradigm of linguistics, being a means of logical knowledge deduction in the framework of cognitive and pragmatic context.

Key words: verbal image, inference, cognitive context, pragmatic context, cognitive-pragmatic subparadigm.

Сучасний етап розвитку мовознавства пов'язаний зі становленням когнітивно-прагматичної субпарадигми, у світлі якої мова розглядається у тісних зв'язках з мисленням та комунікацією, виконує гносеологічну та комунікативну функції і об'єднує такі галузі дослідження, як людський інтелект та мовну особистість.

Антропоцентризм як головний принцип когнітивно-прагматичної субпарадигми ставить людину у центр наукових досліджень, оскільки саме людина здійснює ментальні процеси категоризації, збереження, обробки та передачі знань [5, с. 95], що складають когнітивну інфраструктуру людської діяльності [8, с. 20]. Відповідно, об'єктом лінгвістичних досліджень є людський фактор у мові: мовна картина світу автора, адресато-адресатна конфігурація у мовній комунікації, мовна особистість [9, с. 8].

У руслі когнітивно-прагматичного підходу художній текст осмислюється, по-перше, як складний знак, що виражає знання письменника стосовно реальної дійсності, втілені шляхом відповідної організації мовних засобів у художньо-образній системі твору. По-друге, як форма художньої комунікації та явище ідіостилу у його проекції на мовну особистість. З позиції цього підходу художній текст трактується багатьма вітчизняними науковцями як аналог мовленнєвого акту, що володіє такими прагматичними параметрами, як адресант або автор художнього мовлення, його комунікативна настанова (інтенція), адресат або «масовий читач» і пов'язаний з ним перлокутивний ефект [4, с. 118–119; 7, с. 95]. Відповідно, діалогічна природа художнього тексту максимально наближає художню комунікацію до реальної, а об'єкт комунікації – до реальної дійсності.

У світлі когнітивно-прагматичної субпарадигми особливо актуальним наразі є дослідження ролі контексту як засобу реконструкції глибинних, внутрішньотекстових світів, що обумовлюють релевантність словесного образу як непрямого мовленнєвого акту художньої комунікації. Деякі словесні образи відповідають смисловій конфігурації комунікативної ситуації та є прийнятними для адресата, а деякі потребують залучення когнітивного й прагматичного контексту для їх реконструкції.

Мета нашого дослідження полягає у розробці комплексної методики інференційного аналізу, орієнтованої на виявлення когнітивно-прагматичної специфіки образного простору художніх текстів.

З позиції когнітивістики, *когнітивний контекст* є результатом процесу контекстуалізації [14, р. 71], тобто активізації й інтеграції соціально-культурного та індивідуального досвіду людини у межах художнього тексту [20, р. 4]. Когнітивний контекст

передбачає профілювання (*profile*) семантики слів відносно цілої низки когнітивних доменів (*cognitive domains*) [15, р. 3], фреймів (С. Fillmore), схем (Е. Semino) або ментальних просторів (G. Fauconnier, G. Lakoff). Відповідно до цього, значення слів корелює з когнітивними структурами або блоками знань, що стоять за цим значенням та забезпечують його розуміння [2, с. 45]. Когнітивний контекст є регульованим засобом фільтрування інформації [11, р. 49], крізь призму якого досягається реконструкція образів, ключових у розумінні художнього тексту. Регульованим, тому що активізується адресатом на певному етапі осмислення вербальної структури та з конкретною метою (*necessary context*) [20, р. 136]: декодування смислу словесних образів на імпліцитному рівні. Це дозволяє вилучити приховану, глибинну інформацію, яка має безпосередній вплив на реконструкцію текстових світів як окремих словесних образів, так і тексту в цілому. Отже, інтерпретація словесних образів із залученням когнітивного контексту передбачає їх семантичний розвиток або навіть трансформацію у відповідності з семантичним простором художнього тексту, який характеризується своєю багатогранністю й множинністю тлумачень.

Прагматичний контекст не лише уможливорює виявлення інтенції адресанта як паралінгвістичного компоненту мовлення, але і є ключем до адекватної інтерпретації адресатом смислу непрямих мовленнєвих актів, тобто словесних образів. Прагматичний контекст утворюється сукупністю підпорядкованих йому контекстів: лінгвального (лексичний, синтаксичний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний, змішаний), стилістичного, паралінгвального, культурного, психологічного [9, с. 114–115]. Так, у рамках прагматичного контексту будь-яка оцінка імплікована у семантиці словесних образів, обтяжених додатковими конотаційними ознаками.

Дослідження ґрунтується на *гіпотезі* про те, що адекватне осмислення адресатом будь-якого словесного образу є можливим у разі отримання останнім логічно виведеного знання – *інференції* [1, с. 181; 6, с. 81]. Ми, слідом за Д. Уілсоном та Д. Спербером, використовуємо поняття інференції, розвиваючи *теорію максимум мовленнєвого спілкування* П. Грайса [13], адаптуючи її до аналізу художньої комунікації, адже саме текст у писемному мовленні постає свідомо організованим результатом мовленнєвотворчого процесу [9, с. 60]. Так, у рамках залучення прагматичного контексту Д. Уілсон та Д. Спербер протиставляють дві моделі аналізу словесного образу як засобу непрямого вираження інтенції адресанта: модель, що ґрунтується на принципі кодування/декодування інформації, та модель, в основі якої лежить принцип інференції [18, р. 85–106]. Інференційна модель передбачає перебіг художньої комунікації не за рахунок кодування/декодування смислу, а шляхом вираження припущення щодо інтенції адресанта (автора), яку останній вкладає у смисл свого вислову [6, с. 25; 19, р. 28]. Тобто, інференції є ключем до реконструкції смислу будь-якого тексту [12, р. 179].

Доцільним є твердження Е. Гуссерля про те, що діяльність людської свідомості складається з «уявлень та суджень», тобто кодової частини, та з інтенціональної частини – області намірів, що не піддається кодуванню [3, с. 345]. У ході художньої комунікації адресант завжди намагається донести свої інтенції до адресата [17, р. 48]. Визначення комунікативного наміру адресанта є ключем до ефективного осмислення словесного образу, обтяженого додатковими імплікаціями (наприклад, іронія у О'Генрі на морфологічному та лексично-семантичному рівнях тексту або алітерація у Джеймса Джойса на фонетичному рівні). Надмірна експресивність окремих лексем або гра смислів через зіткнення літературної лексики та вуличного сленгу також належать до компонентів конотації, що обумовлюють релевантність окремого словесного образу, адже складають частину художнього наміру адресанта. Категорія релевантності грає ключову роль при виявленні комунікативного наміру адресанта, адже під час художньої комунікації автор і «масовий читач» дістають з пам'яті, конструюють і обробляють безліч пропозицій, які слугують основою для осмислення нової інформації, вербалізованої у вигляді нових словесних образів або вилученої з контексту. Цей підхід висновуємо з *теорії мінливого контексту* (*context-change theory*) [10, р. 17–55; 16, р. 276], яка виділяє категорію контекстуального ефекту як

домінантний принцип теорії релевантності Д. Уїлсона та Д. Спербера. Динамічний процес зміни контекстів має прямий зв'язок з причиново-наслідковими умовиводами та імовірними інференціями і впливає на формування логіко-вивідного знання, що складає предмет когнітивно-прагматичної субпарадигми.

Ми, слідом за Д. Уїлсоном та Д. Спербером, вважаємо, що висловлення (у рамках художньої комунікації таким висловленням є словесний образ) є релевантним тоді, коли накладає нову інформацію на вже відомий художній контекст [18, р. 92], розширюючи когнітивний простір та об'єднуючи адресанта й адресата [16, р. 114]. Такі семантичні приращення є прагматично релевантними для останнього, адже породжуючи та інтерпретуючи певне висловлення учасники комунікації «обирають» ті необхідні контексти, які у рамках цього вислову найповніше реалізують свій творчий потенціал [19, р. 137]. Отже, виведення смислу словесного образу, базуючись на принципі інференції як логічного виведення знання у рамках когнітивного та прагматичного контексту, уможлиблює чітку та виважену реконструкцію ідіотипних схем, що несуть оновлений смисл інтенціонального порядку.

Метод інференційного аналізу семантики словесних образів чи всього тексту уможлиблює виведення нових знань інтенціонального порядку шляхом залучення методики концептуального аналізу, спрямованого на виявлення лінгвокогнітивних механізмів (операцій конкретизації, спеціалізації, зіткнення, бленду та процедур розширення, узагальнення, компресії) формування образу, стилістичного, інтерпретаційно-текстового й прагма-семантичного аналізу, задіяного у декодуванні релевантної інформації дейктичних та референційних елементів, операторів авторської модальності, інтен-аналізу для виявлення імпліцитних смислів словесних образів як непрямих мовленнєвих актів художньої комунікації.

Прикладом реалізації методики інференційного аналізу як комплексного алгоритму декодування імпліцитної інформації й виведення оновленого смислу слугує інтерпретація художнього фрагменту тексту О'Генрі «The Passing of Black Eagle»: *"The railroad bisected a vast, dim ocean of prairie, in the midst of which Chicken, with his futile rolling stock, was as completely stranded as was Robinson with his land-locked boat... Chicken felt lonesome. He had lived in Boston without an education, in Chicago without nerve, in Philadelphia without a sleeping place, in New York without a pull, and in Pittsburg sober, and yet he had never felt so lonely as now"*. У макроконтексті йдеться про почуття людини, яка опинилася на самоті. Концепт САМОТНІСТЬ актуалізовано у семантиці лексеми *prairie* – *прерія*, що має додаткове значення *пустоти*. Аналогове мапування концептуальних імплікацій архетипу МОРЕ – *простір, безмежність*, об'єктивованих номінативними одиницями *vast* – «просторий», «безкрайній», *ocean* – «океан», та архетипу ТЕМРЯВА – *смерть, руйнування*, вербалізованих епітетом *dim*, на споріднені ознаки концепту САМОТНІСТЬ дозволяють реконструювати базові концептуальні схеми САМОТНІСТЬ Є ПОРОЖНЕЧА, САМОТНІСТЬ Є СМЕРТЬ. Алюзія на Робінзона Крузо як індикатор авторської модальності, виражена у словесній тканині тексту порівнянням *as was Robinson with his land-locked boat*, активізує концепт ЗНЕВІР'Я, а синтаксичний повтор *felt lonesome, felt so lonely* і протиставлення темпоральних дейктиків *yet – never – now* посилюють відчуття самотності «маленької людини», наповнюючи концепт САМОТНІСТЬ додатковими ознаками *відчаю, страждань*. У наведеному текстовому фрагменті також активовано концепт ШЛЯХ через лексему *railroad*. Інференційний аналіз семантики фрагменту, що включає аналогове мапування, стилістичний, інтерпретаційно-текстовий та прагма-семантичний аналіз, дозволяє вивести новий смисл інтенціонального порядку – *самотність є страждання*, в основі якого лежить ідіотипна схема САМОТНІСТЬ Є ШЛЯХ ДО ЗНЕВІР'Я ТА СМЕРТІ.

Концептуальна діада БАГАТСТВО :: БІДНІСТЬ разом з концептами РУХ, ПАРАЛІЧ складають концептуальний простір словесного образу тексту Джойса «After Races»: *"THE cars came scudding in towards Dublin... At the crest of the hill at Inchicore sightseers had gathered in clumps to watch the cars careering homeward and through this channel of poverty and*

inaction the Continent sped its wealth and industry". Шляхом співвідношення натовпу роззяв (частина) схожих один на одного з фарватером бідності (ціле) як матеріальної, так і духовної, активовано концепт БІДНІСТЬ. Аналогове мапування сутнісних ознак концепту ПАРАЛІЧ, актуалізованого семантикою лексеми *inaction* – пасивність, бездіяльність, на споріднені ознаки царини мети БІДНІСТЬ уможлиблюють реконструкцію базової концептуальної схеми БІДНІСТЬ Є ПАРАЛІЧ. Власна назва *Dublin* є референцією на «маленьку людину» Дж. Джойса («дублінця») і актуалізує стереотипні знання у вигляді предметного фрейму ДЕХТО («дублінець») є ТАКИЙ (пасивний, паралізований). Шляхом використання стилістичного прийому антитези, як індикатора авторської модальності, концепти БІДНІСТЬ та ПАРАЛІЧ протиставлені концептам БАГАТСТВО та РУХ. Останні актуалізовані у семантиці лексем *wealth* – «добробут», *speed* – «рухатись зі швидкістю», *industry* – «старанність, працьовитість» і також шляхом аналогового мапування відтворюють базову концептуальну схему БАГАТСТВО Є РУХ. Власна назва *the Continent*, будучи референцією до Європейського материка, та концепт ДРУЖБА, вербалізований у рамках макроконтексту іменником *the French* – *французи*, слугують алюзією на події 1798 року, коли Франція виступила союзником при повстанні ірландців та надала притулок багатьом емігрантам з Ірландії. Доцільним є питання, у чому ж полягає релевантність цього словесного образу та який комунікативний намір адресанта? Так, стилістичний аналіз макроконтексту уможлиблює виявлення у цьому словесному образі додаткового оператора авторської модальності – іронії. Операція зіткнення різнополосових концептів БАГАТСТВО та БІДНІСТЬ має на меті осміяння культу поклоніння французам та бажання «маленької людини» наслідувати їх багатий спосіб життя і як результат – *втрата власного патріотизму і загубленість «маленької людини» серед хибних цінностей буржуазного світу*. До об'єкта іронії потрапляє і концепт ДРУЖБА, наповнюючись ознаками *соціальної приналежності, поклоніння моді*: "*Such a person was well worth knowing, even if he hadn't been the charming companion he was, Villona was entertaining also – a brilliant pianist – but, unfortunately, very poor*". Інференційний аналіз семантики словесного образу сприяє виведенню нового смислу інтенціонального порядку – *пасивна позиція «маленької людини» по відношенню до власної держави та наслідування фальшивих цінностей буржуазії інших країн*, який зумовлює оновлення базових концептуальних схем у ідіотипні схеми БІДНІСТЬ Є ПАРАЛІЧ ПАТРІОТИЗМУ, БАГАТСТВО Є РУХ ЗА МОДОЮ.

Висновки. У рамках дослідження ми трактуємо інференційний аналіз як комплексний алгоритм декодування імпліцитної інформації й виведення оновленого смислу. Останній уможлиблює реконструкцію ідіотипних схем як формату репрезентації оновлених знань. Метою інференційного аналізу є виявлення когнітивно-прагматичної специфіки словесних образів шляхом залучення концептуального, стилістичного, прагма-семантичного, інтерпретаційно-текстового та інтент-аналізу. **Перспективою подальшого дослідження** є застосування методики для контрастивного вивчення ідіостилю різних письменників, зокрема О'Генрі та Дж. Джойса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Болдырев Н.Н. Концептуальна основа мови // Когнітивні дослідження мови. Вип. IV. Концептуалізація мови в мові: колектив. Моногр. / Гл. ред. Е.С.Кубрякова. – М.: ИЯ РАН; Тамбов: Изд-во ТГУ, 2009. – С. 25–78.
3. Гуссерль Э. Собрание сочинений / Э. Гуссерль. – Т. 3. Логические исследования. Т. II (1). – М.: Гнозис; Дом интеллектуальной книги, 2001. – 473 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Кубрякова Е.С. Язык и познание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира [Текст] / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
7. Николина Н.А. Филологический анализ текста: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2003. – 256 с.
8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики [Текст]. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
9. Приходько Г.І. Оцінка і комунікація : [посіб. для студентів та аспірантів] / уклад. Г.І. Приходько. – Вінниця: Нова Книга, 2013. – 168 с.
10. Ballmer Th. Context change and its consequences for a theory of natural language / Th. Ballmer // Possibilities and Limitations of Pragmatics / Ed. by H. Parret, M. Sbisà and J. Verchueren. – Amsterdam: John Benjamins B.V., 1981. – Vol. 7. – P. 17–55.
11. Brezillon P. “Context in problem solving: a survey” / P. Brezillon // Knowledge Engineering Review. – 1999. – Vol. 14 (1). – P. 47–80.
12. Dirven R., Verspoor M. Cognitive Exploration of Language / R. Dirven, M. Verspoor. – John Benjamins Publishing Company, 2004. – p. 274.
13. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // Syntax and Semantics volume 3: Speech Acts. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
14. Harris R. Mind boggling / R. Harris. – Luton, Pantaneto Press, 2008. – 173 p.
15. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar. Descriptive Application / R. Langacker. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1991. – V. 2. – 395 p.
16. Levinson S.C. Pragmatics / S.C. Levinson. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1983. – 420 p.
17. Searle J.R. Speech Acts, An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge, 1969. – 203 p.
18. Sperber D., Wilson D. Outline of relevance theory // Links & Letters. 1994. – №1. – P. 85–106.
19. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. – 2nd edition. Cambridge, Mass: Blackwell Publishers, 1995. – 326 p.
20. Stockwell P. Cognitive Poetics. An introduction / P. Stockwell. – London and New York. – 2002. – 208 p.

УДК 81'42

Василь Загороднюк
(Херсон)

**МОВНИЙ КОНЦЕПТ ОБРАЗУ ЄВГЕНА РАФАЛОВИЧА
ЯК ВИРАЗНИКА ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ІДЕЙ У РОМАНІ
«ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ» ІВАНА ФРАНКА**

У статті досліджуються особливості творення мовного концепту образу головного персонажа у романі «Перехресні стежки» І. Франка. Аналізуються лексичні особливості його мовлення, їх еволюція залежно від життєвих ситуацій.

Ключові слова: концепт, персонаж, мова, просвіта, традиція, новаторство.

The article investigates the peculiarities of creation of linguistic concept of the main character's image in Ivan Franko's novel «The Cross Paths», analyses lexical features of his speech, their evolution depending on everyday situations.

Key words: concept, character, language, prosvita, tradition, innovation.

Суспільно-політичні події в Україні на рубежі 19-20 століть набувають масштабнішої динаміки, охоплюють все ширші верстви населення. Ці процеси яскраво проявляються і в Галичині, що художньо відтворено в соціально-психологічному романі «Перехресні стежки» І. Франка. Із символічної назви твору зчитуються людські долі, котрі по перехресних життєвих дорогах ідуть у пошуках правди і справедливості. На цих перехресних тернистих шляхах читачі зустрічаються з Євгеном Рафаловичем – головним героєм роману, особисте життя якого тісно переплітається з громадським, що вже їх не розділити, це одна художня цільність, змодельована письменником. Саме в цей період поява такого персонажу в творчості прозаїка є закономірним явищем. Адже автор на цей час добре орієнтувався не